

[01]
UVOD:

Svijet razlika

Al' često u ulicama punim ljudi
Al' često u svađanja graji
Za spoznajom života pokopanog
Neiskazana želja nam se javi.
Žeđ da žarom i nemirnom snagom
Tragamo za putom pravim, istinitim
Čežnja da spoznamo
Tajnu toga srca što u nama divlje
I duboko kuca - da znamo
Odakle naš život i kamo će ići.

MATTHEW ARNOLD: POKOPAN ŽIVOT

POTKRAJ DEVETNAESTOGA STOLJEĆA Stephen Crane zapisao je o našem jadnom stanju pri suočavanju sa svemirom potkraj dvadesetoga stoljeća.

Čovjek je rekao svemiru:

“Ja postojim!”

“Ta činjenica, međutim”, odgovorio je svemir,

“u meni ne budi osjećaj obveze.”¹

Kako je to različito od riječi staroga psalmista koji je pogledao oko sebe, a zatim podigao pogled prema Bogu i napisao:

“Jahve, Gospode naš,

divno je ime tvoje po svoj zemlji,

veličanstvom nebo natkriljuješ!

U ustima djece i dojenčadi

hvalu si spremio protiv neprijatelja,

da postidiš mrzitelja, zlotvora.

Gledam ti nebesa, djelo prstiju tvojih,

mjesec i zvijezde što ih učvrsti -

pa što je čovjek da ga se spominješ,

sin čovječji te ga pohodiš?

Ti ga učini malo manjim od Boga,

slavom i sjajem njega okruni.

Vlast mu dade nad djelima ruku svojih,

njemu pod noge sve podloži:

ovce i svakolika goveda,

i zvijeri poljske k tome,

ptice nebeske i ribe morske,

sve što god prolazi stazama morskim.

Jahve, Gospode naš,

divno je ime tvoje po svoj zemlji!”

(Psalam 8)

Golema je razlika između svjetonazora ovih dvaju pjesnika. Oni zaista predočavaju dva različita svemira. A ipak, obje pjesme danas

nalaze odjeka u umovima i dušama ljudi. Mnogi koji drže kao Stephen Crane ne samo što se sjećaju psalmistova velikog i slavnog uvjerenja da je Bog ustrojio svemir i da voli svoj narod, već čeznu za nečim što više ne mogu zaista prihvatiti. Ponor otvoren gubitkom središta života jest poput bezdana u srcu djeteta kojemu je umro otac. Oni koji više ne vjeruju u Boga, tako bi željeli da nešto popuni tu prazninu!

A mnogi koji se slažu s psalmistom i čija je vjera u Gospodina Boga živa i obilna, ipak mogu osjetiti žalac Craneove pjesme. Da, upravo je tako kad čovjek izgubi Boga. Upravo se tako moraju osjećati oni koji nemaju vjere u beskonačnoga, osobnoga Gospodara svemira - otuđeno, usamljeno, pa čak i očajno.

Sjećamo se borbe za vjeru naših prethodnika iz devetnaestoga stoljeća i znamo da je kod mnogih vjera izgubila. Kao što je Tennyson napisao nakon smrti bliskoga prijatelja:

Mi ništa ne znamo, to znaj.
Preostaje tek da nadu imam
da dobro napokon stić će svima,
prometnut zime u sunca sjaj.

To je moj san; al' što sam ja?
Dijete što noću plaćuć' bdije
Što tražeć' svjetlost suze lije
Bez jezika do jecaja.²

Kod Tennysona je na kraju pobijedila vjera, ali bile su potrebne godine dok se borba privela kraju.

Ova knjiga govori o borbi za otkrivanje vlastite vjere, vlastitog svjetonazora, vlastitih uvjerenja. Formalno rečeno, ciljevi su knjige: (1) naznačiti osnovne svjetonazore na kojima se temelji način na koji čovjek zapadnoga svijeta razmišlja o sebi, drugim ljudima, prirodi, Bogu i najvišoj stvarnosti; (2) pokazati kako su se ti svjetonazori u povijesti razvili iz sloma teističkog pogleda na svijet, okrećući se prema deizmu, naturalizmu, nihilizmu, egzistencijalizmu, istočnjačkome misticizmu i novoj svijesti *New Agea*, i (3) ohrabriti nas da razmišljamo

u smislu svjetonazora, što znači ne samo sa sviješću o vlastitome načinu razmišljanja, već i sa sviješću o načinu na koji razmišljaju drugi ljudi, tako da bismo najprije mogli razumjeti, a zatim zaista voditi dijalog s drugima u našem pluralističkom društvu.

To je opsežan cilj. Zapravo, zvuči više kao životni pothvat. Nadam se da će upravo to i biti za mnoge koji čitaju ovu knjigu i shvaćaju je ozbiljno. Ono što je ovdje zapisano samo je uvod u nešto što bi moglo postati način života.

Pišući ovu knjigu, bilo mi je naročito teško odlučiti se što u nju uvrstiti, a što izostaviti. Ali, kako cijelu knjigu držim uvodom, nastojao sam biti nepopustljivo kratkim - doprijeti do srži svakoga svjetonazora, upozoriti na njegove jake i slabe strane, pa prijeći na sljedeći. Udovoljio sam, međutim, vlastitome zanimanju priloživši tekstualne i bibliografske bilješke koje će, vjerujem, čitatelje uputiti u dublje razmatranje nego sama poglavlja knjige. Oni koji žele najprije usvojiti ono što držim da je srž ovoga problema, mogu ih slobodno zanemariti. Ali onima koji žele istraživati sami (neka ih bude što više!) te će bilješke možda biti korisne jer će ih uputiti na daljnju literaturu i daljnja pitanja za istraživanje.

Što je svjetonazor?

Unatoč pojavljivanju imena poput Platona, Aristotela, Sartrea, Camusa i Nietzschea na stranicama ove knjige - ona nije djelo profesionalna filozofa. Iako će se povremeno spominjati poznate ideje apostola Pavla, Augustina, Tome Akvinskog i Calvina - ona nije teološko djelo. To je, prije, knjiga o svjetonazorima - na neki način bazičnija, temeljnija od formalnog proučavanja bilo u filozofiji, bilo u teologiji.³ Ili, drugačije rečeno, to je knjiga o svemirima koji su stvoreni riječima i idejama, koji djeluju zajedno i pružaju manje-više smisaon okvir iz kojega proizlazi svaka misao i djelo.⁴

Malo je ljudi koji imaju bilo što što nalikuje jasnoj filozofiji - barem na onaj način na koji su je sažimali veliki filozofi. Još je, čini mi se, manje onih koji imaju pažljivo konstruiranu teologiju. Ali, svatko ima nekakav svjetonazor. Kad god bilo tko od nas razmišlja o bilo čemu -

od najsvakodnevnijih pomisli (Kamo sam stavio sat?) do dubokih pitanja (Tko sam ja?) - djeluje unutar takvoga okvira. Zapravo, samo pretpostavka svjetonazora - ma kako temeljnog ili jednostavnog - dopušta nam uopće razmišljati.

Što je, onda, to što se naziva svjetonazorom, a što nam je svima tako važno? Kako ga ja mogu imati? Mnogi bi mogli postaviti to pitanje. Podsjeća nas na gospodina Jourdaina iz Molièreova *Građanina plemića* koji je odjednom otkrio da već četrdeset godina govori prozu, a da to nije ni znao. Ali, otkriti vlastiti svjetonazor mnogo je vrednije. To je, zapravo, značajan korak prema svijesti o sebi, znanju o sebi i razumijevanju sebe.

Što je, onda, svjetonazor? U osnovi je svjetonazor zbir pretpostavki (koje mogu biti istinite, djelomično istinite ili potpuno neistinite) kojih se držimo (svjesno ili podsvjesno, dosljedno ili nedosljedno), o temeljnome ustrojstvu našega svijeta.

Prvo što svatko od nas priznaje prije nego što uopće počne razmišljati, jest da nešto postoji. Drugim riječima, svi svjetonazori pretpostavljaju da nešto postoji, a ne da nema ničega. Ta je pretpostavka tako temeljna da većina nas uopće ni ne zna da smo je postavili.⁵ Odviše je očita da bismo je spominjali. Pa naravno da nešto postoji!

Zaista, postoji. U tome i jest stvar. Ako to ne priznamo, nećemo nikamo stići. Pa ipak, kao što je to i s mnogim drugim jednostavnim "činjenicama" koje su nam pred nosom, ona može biti od goleme važnosti. U ovome slučaju razumijevanje da nešto postoji početak je svjesnoga života, kao i dviju grana filozofije: metafizike (nauke o biću) i epistemologije (nauke o znanju).

Brzo ćemo, međutim, otkriti da, kad smo jednom priznali kako nešto postoji, nismo nužno priznali i što je to što postoji. Ovdje se počinju odvajati dva svjetonazora. Neki ljudi pretpostavljaju (razmišljaju li oni o tome ili ne) da je jedina temeljna supstancija koja postoji materija. Za njih je u konačnici sve jedno. Drugi se slažu da je u konačnici sve jedno, ali pretpostavljaju da je to nešto Duh ili Duša ili neka takva nematerijalna supstancija.

Međutim, ne smijemo se izgubiti u primjerima. Sada nas zanima

definicija svjetonazora. Naš se svjetonazor sastoji od brojnih temeljnih pretpostavki, koje su manje-više međusobno sukladne, kojih se manje-više dosljedno držimo, koje su manje ili više istinite. Njih, uglavnom, ne dovodimo u pitanje; malokad ih spominju naši prijatelji, ako ih uopće spominju; na njih mislimo samo kad nas izazove stranac iz drugoga ideološkog svemira.⁶

Sedam temeljnih pitanja

Drugi je način da odredimo što je svjetonazor shvatiti ga kao naše temeljne, najosnovnije odgovore na sljedećih sedam pitanja:

1. **Što je prvobitna stvarnost - prava stvarnost?** Na to možemo odgovoriti: Bog, ili bogovi, ili materijalni svemir.
2. **Kakva je priroda vanjske stvarnosti, što znači svijet oko nas?** Ovdje naši odgovori pokazuju vidimo li svijet kao stvoren ili samosvojan, kaotičan ili uređen, materijalan ili duhovan, te naglašavamo li subjektivan, osoban odnos prema svijetu ili njegovu objektivnost odvojenju od nas.
3. **Što je ljudsko biće?** Na to bismo mogli odgovoriti: vrlo složen stroj, uspavan bog, osoba stvorena na Božju sliku, "najobičniji majmun".
4. **Što se događa kad netko umre?** Mogli bismo odgovoriti: ukidanje osobe, ili preobrazba u viši stupanj, ili odlazak u duhovno postojanje na "drugoj strani".
5. **Zašto je uopće moguće bilo što znati?** Odgovori bi mogli sadržavati zamisao da smo stvoreni na sliku sveznajućega Boga ili da su se svijest i razum razvili pod okolnostima opstanka u dugom procesu evolucije.
6. **Kako razlikujemo dobro od zla?** I opet, možda smo stvoreni na sliku Boga čija je priroda dobrota, ili su dobro i zlo određeni isključivo ljudskim odabirom, ili su to tek pojmovi koji su se jednostavno razvili na poticaj kulturnog ili fizičkog opstanka.
7. **Kakvo je značenje ljudske povijesti?** Na to možemo odgovoriti: da ostvari ciljeve Boga ili bogova, da stvori raj na zemlji, da pripremi ljude za život u zajednici sa svetim Bogom punim ljubavi, ili nešto drugo.

Unutar različitih temeljnih svjetonazora često se javljaju i druga pitanja, primjerice: Tko upravlja ovim svijetom: Bog ili ljudi, ili nitko? Jesmo li mi kao ljudska bića predodređeni ili slobodni? Stvaramo li mi sami vrijednosti? Je li Bog zaista dobar? Je li Bog osoban ili neosoban? Ili, postoji li on uopće?

Kad se navedu ovako jedno za drugim, ta pitanja smućuju um. Ili se nam odgovori očiti, pa se pitamo zašto bi itko sebi postavljao takva pitanja, ili se pitamo kako se uopće na bilo koje od tih pitanja može odgovoriti s ikakvom sigurnošću. Držimo li da su odgovori odviše očiti da bismo ih razmatrali, tada imamo svjetonazor, ali ne pomišljamo na to da ga mnogi drugi ljudi ne moraju s nama dijeliti. Trebali bismo shvatiti da živimo u pluralističkom svijetu. Ono što je nama očito, može biti “paklena laž” za našega prvog susjeda. Ne shvaćamo li to, svakako smo naivni i provincijalni, i mnogo moramo naučiti o življenju u današnjem svijetu. Smatramo li, naprotiv, da se ni na jedno od tih pitanja ne može odgovoriti a da se ne vara ili da se ne počini intelektualno samoubojstvo, već smo usvojili neku vrstu svjetonazora - jedan oblik skepticizma koji u konačnici vodi u nihilizam.

Činjenica je da ne možemo izbjeći odgovore na takva pitanja. Usvojiti ćemo jedan ili drugi stav; odbijanje usvajanja izričitog svjetonazora pokazat će se i samo svjetonazorom, ili barem filozofskim stajalištem. Ukratko, u zamci smo. Sve dok živimo, živjet ćemo ili preispitanim ili nepreispitanim životom. Ova knjiga pretpostavlja da je život bolje preispitati.

Tako su sljedeća poglavlja - od kojih je u svakome razmotren po jedan od najraširenijih svjetonazora - upravo pisana da rasvijetle te mogućnosti. Možemo ispitati odgovore koje svaki svjetonazor nudi na sedam temeljnih pitanja. To će nam omogućiti dosljedan pristup svakome od njih, pomoći će nam uočiti njihove sličnosti i razlike, te nas uputiti kako se svaki od njih može vrednovati unutar vlastita okvira, kao i sa stajališta drugih konkurentnih svjetonazora.

Pri razmatranju ćete vrlo brzo otkriti koji sam svjetonazor ja usvojio. Ali, kako bih preduhitrio bilo kakvo nagađanje, reći ću vam odmah da je on razmotren u poglavlju koje slijedi. Pa ipak, knjiga nije

iznošenje mojega svjetonazora, već komentar i kritika drugih mogućnosti. Ako tijekom čitanja čitatelji otkriju, izmijene ili jasnije izraze vlastiti svjetonazor, glavni cilj ove knjige bit će postignut.

Postoje mnogi idejni svemiri. Neki su tu već dugo; drugi se tek stvaraju. Koji je vaš svemir? Koji su svemiri pokraj vas?